
Nederlandse samenvatting (summary in Dutch)

De verschillende betekenissen van ongehuwd samenwonen in Europa: Een studie naar verschillen tussen samenwoners in hun opvattingen, plannen en gedrag.

In de afgelopen decennia heeft ongehuwd samenwonen overal in Europa aan populariteit gewonnen, meestal ten koste van het huwelijk. Deze toegenomen populariteit van het ongehuwd samenwonen is onderdeel van een bredere maatschappelijke ontwikkeling op het terrein van de relaties en gezinsvorming. Kenmerkend voor deze ontwikkeling is het uitstel van het aangaan van een relatie en het krijgen van kinderen, de verminderde belangstelling voor het huwelijk, het loskoppelen van de band tussen huwelijk, seksualiteit en gezinsvorming, alsook de toegenomen instabiliteit van relaties. Zowel in het publieke als in het wetenschappelijke debat wordt vaak verondersteld dat alle samenwonenden dezelfde motieven hebben om voor deze relatievorm te kiezen. Deze visie doet geen recht aan de complexiteit van leefvormkeuzes in het huidige Europa. Ongehuwd samenwonen heeft niet overal en voor iedereen dezelfde betekenis. Het feit dat de motieven voor ongehuwd samenwonen verschillen, heeft mogelijk ook consequenties voor de vormgeving van de relatie en de besluitvorming over zaken als bijvoorbeeld gezinsvorming.

Doel van het onderzoek

Met dit proefschrift beoog ik een bijdrage te leveren aan de kennis omtrent het verschijnsel ongehuwd samenwonen in Europa. Ik richt me daarbij in het bijzonder op mogelijke verschillen in de betekenis van ongehuwd samenwonen tussen individuen en tussen regio's in Europa. Om dat te onderzoeken heb ik een typologie ontwikkeld, waarbij samenwonenden onderscheiden worden op basis van het al dan niet hebben van de intentie om in de toekomst te huwen, hun opvattingen ten aanzien van het instituut huwelijk en hun economische situatie. Ik onderscheid verschillende typen samenwoners en ga na in hoeverre typen samenwoners van elkaar verschillen wat betreft sociaal-demografische kenmerken (bijvoorbeeld leeftijd en opleidingsniveau), relatiegeschiedenis (bijvoorbeeld: of men met een ander samengewoond heeft, of men kinderen uit een eerdere relatie heeft) en kenmerken van de huidige relatie (bijvoorbeeld: of men gezamenlijke kinderen heeft, hoe tevreden men is met de relatie). Daarnaast ga ik na in hoeverre typen samenwoners onderling verschillen in de vormgeving van hun relatie (houden ze hun financiën gescheiden of niet?), in hun intentie om kinderen te krijgen en in de stabiliteit van hun relatie.

Data

In dit proefschrift is gebruik gemaakt van verschillende databronnen. In de eerste plaats de Generations and Gender Survey (*GGS*). De *GGS* is een grootschalige panel survey gebaseerd op een representatieve steekproef van de volwassen bevolking (18 tot 79 jaar) in een groot aantal Europese landen. De omvang van de steekproef verschilt per land, maar lag in de eerste interviewronde die plaatsvond tussen 2004 en 2009 rond 10,000 interviews per land. Tot nu toe zijn voor vijftien landen geharmoniseerde gegevens van de eerste interviewronde beschikbaar: Australië, België, Bulgarije, Duitsland, Estonia, Frankrijk, Georgië, Hongarije, Italië, Litouwen, Nederland, Noorwegen, Oostenrijk, Roemenië en Rusland. In hoofdstuk 2, 3 en 4 heb ik gebruik gemaakt van de data uit de eerste bevestigingsronde van de *GGS*.

In hoofdstuk 5 gebruik ik longitudinale data uit drie onderzoeks rondes van de German Family Panel *Pairfam* (“panel analysis of intimate relationships and family dynamics”). De eerste interviewronde vond plaats in 2008/09. Dit is een representatieve steekproef uit de Duitse bevolking uit de geboortecohorten 1971-73, 1981-83, and 1991-93. Verder is aanvullend gebruik gemaakt van gegevens uit de survey *Demodiff* (“demographic differences in life course dynamics in eastern and western Germany”), welke de twee oudere *Pairfam* cohorten aanvult met een oververtegenwoordiging van Oost-Duitse respondenten. De eerste interviewronde vond plaats in 2009/10.

Opbouw van het proefschrift

Hoofdstuk 1 is een inleidend hoofdstuk, waarin een overzicht wordt gegeven van ontwikkelingen op het gebied van ongehuwd samenwonen vanuit een Europees vergelijkend perspectief. Aansluitend bespreek ik de wetenschappelijke kennis op dit onderzoeksterrein. Daarbij richt ik mij in het bijzonder op de verschillende theoretische verklaringen voor verschillen in historische en regionale patronen in ongehuwd samenwonen. Daaruit leid ik de doelstelling en de onderzoeksvragen van dit proefschrift af.

Ik beantwoord de onderzoeksvragen in vier empirische hoofdstukken. In hoofdstuk 2 richt ik mij op de verschillende betekenissen van samenwoonrelaties. Daartoe is een typologie ontwikkeld gebaseerd op het idee dat de betekenis die mensen aan hun samenwoonrelatie geven samenhangt met hun individuele voorkeuren maar ook met hun sociale, economische en normatieve omstandigheden. Met behulp van deze typologie kunnen verschillen in de betekenis van ongehuwd samenwonen tussen en binnen landen bestudeerd worden. In hetzelfde hoofdstuk ga ik na in welk opzicht de verschillende typen samenwoonrelaties van elkaar verschillen. Eerder onderzoek op dit

terrein richtte zich vooral op het identificeren van selectiefactoren. Met andere woorden: welke individuen of paren hebben een grotere kans om voor ongehuwd samenwonen dan voor trouwen te kiezen? Ander onderzoek richtte zich vooral op de verschillen tussen relatievormen, waarbij de vraag centraal staat in hoeverre samenwoners andere relaties hebben dan echtelieden. Gebaseerd op dit eerdere onderzoek ga ik na of samenwoners met bepaalde kenmerken oververtegenwoordigd zijn in verschillende typen samenwoonrelaties. Bovendien onderzoek ik of de gevonden patronen verschillen tussen landen.

In hoofdstuk 3 en 4 richt ik mij op verschillen in de intenties en het gedrag van samenwoners in diverse typen samenwoonrelaties. Eerder onderzoek was vooral gericht op de vergelijking tussen samenwonen en andere relatievormen. De diversiteit binnen de populatie van samenwonenden kreeg daarbij minder aandacht. Ik richt mij juist op die diversiteit. Ik ga na of en in hoeverre verschillende typen samenwoners verschillen in hun verwachtingen en hun vormgeving van de relatie. Ik kijk daarbij naar drie dimensies: gezinsvorming, financieel beheer en huwen. In hoofdstuk 3 onderzoek ik of er een verband bestaat tussen type samenwoonrelatie en de kinderswens en of er in dit opzicht verschillen zijn tussen landen. In hoofdstuk 4 ga ik na of er tussen samenwoners in de verschillende typen samenwoonrelaties verschillen bestaan in de manier waarop ze hun financiële middelen met elkaar vervlechten; is er sprake van gezamenlijk beheer of houden de partners hun individuele inkomens apart?

Ten slotte wordt in hoofdstuk 5 de rol van samenwonen in de loop van een relatiegeschiedenis onderzocht. Ik maak daarbij een onderscheid tussen paren die blijven samenwonen, paren die uiteindelijk trouwen en paren die uit elkaar gaan. Ik stel dan de vraag welke typen samenwoners een grotere kans hebben om uiteindelijk te gaan trouwen, en welke typen samenwoners een hoger risico hebben om uit elkaar te gaan.

In de nabeschuiving in hoofdstuk 6 vat ik de belangrijkste resultaten van dit proefschrift samen en discussieer ik hun implicaties. Bovendien formuleer ik aanbevelingen voor toekomstig onderzoek naar aanleiding van deze studie.

Belangrijkste bevindingen

In hoofdstuk 1 wordt de volgende onderzoeksvraag beantwoord:

Welke ontwikkelingen hebben zich in de loop van de 21ste eeuw in Europa voorgedaan op het terrein van ongehuwd samenwonen?

Uit de analyse van de *GGS* gegevens blijkt dat steeds méér mensen ongehuwd samenwonen en dat ze dit gedurende een langere periode doen. Het ongehuwd samenwonen is voor sommigen een voorbereiding op het huwelijk en voor anderen een langdurig alternatief voor het huwelijk. Hoe méér mensen ongehuwd samenwonen, hoe minder selectief deze groep is. Dit heeft ook consequenties voor het aantal samenwoners dat uit elkaar gaat. Dit aandeel is flink toegenomen en dit hangt waarschijnlijk samen met het feit dat zich onder samenwoners steeds méér paren bevinden die uit de ervaring van het samenwonen de conclusie trekken dat ze niet met elkaar verder willen. Tegelijkertijd stellen samenwoners het huwelijk langer uit (of zien er helemaal van af), waardoor paren tegenwoordig langer ongehuwd samenwonen dan vroeger. De toegenomen populariteit van ongehuwd samenwonen, blijkt ook uit de verandering in de relatievorm waarin men kinderen krijgt. Het aandeel geboorten buiten het huwelijk is sterk toegenomen, omdat méér kinderen in een samenwoonrelatie worden geboren terwijl het aandeel geboorten buiten een relatie onveranderd laag is.

Hoewel de bovengenoemde trends in alle bestudeerde landen worden waargenomen, zijn er ook grote verschillen tussen landen. Vereenvoudigd kan men concluderen dat deze veranderingen in West- en Noord-Europese landen vroeger begonnen zijn en zich sneller voltrokken hebben dan in Centraal- en Oost-Europese landen. Hoe diepgaand de bovenstaande veranderingen in leefvormen zijn, is onderwerp van een heftig debat. Sommige auteurs stellen dat samenwonen slechts duidt op een verandering in de normatieve volgorde van gebeurtenissen in de levensloop op het gebied van relatie- en gezinsvorming; anderen zijn van mening dat samenwonen steeds meer fungeert als een vervanger van het huwelijk dat zijn sociaal-normatieve privileges verliest.

In hoofdstuk 2 wordt de onderzoeksvraag beantwoord:

Wat zijn de verschillende betekenissen van samenwonen voor ongehuwd samenwoners in het huidige Europa?

Om deze vraag de beantwoorden worden *GGS* gegevens voor tien Europese landen gebruikt. De steekproef bestaat uit 9,113 mannen en vrouwen tussen de 18 en 79 jaar die op het moment van het interview ongehuwd samenwonen met een partner. Drie empirische indicatoren worden gebruikt om samenwoners te classificeren: (1) hun intenties om binnen drie jaar te gaan trouwen, (2) hoe ze in het algemeen staan tegenover het instituut huwelijk, en (3) de mate van economische deprivatie. Op basis van deze drie indicatoren onderscheid ik zes types samenwoners. De meerderheid

van de samenwoners vat hun relatie op als een stap voorafgaand aan het huwelijk. Sommigen hebben al plannen om te gaan trouwen (samenwonen als *voorbereiding op het huwelijk*). Anderen zijn er nog niet klaar voor, ofwel omdat ze hun relatie nog willen testen (samenwonen als een *proefhuwelijk*) ofwel omdat hun economische omstandigheden een huwelijksluiting nog niet mogelijk maakt (samenwonen om *economische redenen*). Er zijn twee groepen samenwoners die naar alle waarschijnlijkheid nooit met hun partner trouwen. Sommigen hebben geen trouwplannen en vinden het huwelijk ook een achterhaald instituut (samenwonen als *alternatief*). Anderen willen ook niet gaan trouwen maar hebben niet zo'n sterk negatieve opvatting van het huwelijk. Trouwen is eigenlijk geen echte optie (samenwonen als *vanzelf sprekendheid*). Interessant genoeg vind ik ook een zesde groep samenwoners: paren die niet bijzonder positief over het huwelijk denken maar wel van plan zijn om te gaan trouwen. Ik noem deze groep "*conformisten*" omdat ze hun partner, ouders of de maatschappij willen plezieren, zich aanpassen of andere stimulansen hebben om te gaan trouwen.

In alle bestudeerde landen kunnen de verschillende typen samenwoonrelaties worden waargenomen. In West- en Noord Europa zijn er niet alleen méér samenwoners dan in Centraal- en Oost Europa, maar ze zijn ook minder gericht op het huwelijk. In Centraal- en Oost- Europa is het aandeel samenwoners die graag willen trouwen maar economische belemmeringen ervaren, en het aandeel samenwoners die van plan zijn te trouwen maar tegelijk minder positief over het huwelijk zijn (de conformisten), relatief groter.

Vervolgens wordt in hetzelfde hoofdstuk de samenhang tussen de verschillende typen samenwoonrelaties en individuele kenmerken (leeftijd, opleidingsniveau, en werkgelegenheid), eerdere relatiegebeurtenissen (scheiding, overleden van een partner, eerdere samenwoonrelatie, kind met ex-partner) en kenmerken van de huidige relatie (relatieduur, gezamenlijke kinderen, relatietevredenheid) bestudeerd. Ik stel me daarbij de vraag:

Hoe verschilt de achtergrond van de diverse typen samenwoners van elkaar, en zijn deze verschillen in alle bestudeerde Europese landen hetzelfde?

Uit de analyses blijkt dat hoogopgeleide samenwoners zijn oververtegenwoordigd bij de typen samenwoonrelaties die erg op trouwen gericht zijn, terwijl laagopgeleide samenwoners zijn oververtegenwoordigd in de groep die de relatie als een alternatief voor het huwelijk ziet en bij de groep die het huwelijk om economische reden uitstelt. Hoe ouder samenwoners zijn, hoe waarschijnlijker het is dat zij hun relatie zien als een vervanger van het

huwelijk. Samenwoners met een gezamenlijk kind zijn ook vaker in deze groep te vinden. Deze genoemde verschillen zijn in alle onderzochte landen te vinden, maar zijn sterker in Centraal- en Oost Europa dan in West- en Noord- Europa.

In hoofdstuk 3, 4 en 5 onderzoek ik de verbanden tussen verschillende types samenwoonrelaties en relatieuitkomsten. De onderzoeksvraag luidde:

Verschillen samenwoners in de diverse typen samenwoonrelaties in hun kinderwens, de manier waarop het inkomen wordt beheerd, en toekomstige transitie naar huwelijk of scheiding?

De vraag naar de samenhang tussen typen samenwoonrelatie en kinderwens komt in hoofdstuk 3 aan de orde. In dit hoofdstuk beperk ik mijn analyse tot vrouwelijke samenwoners tussen de 18 en 45 jaar en mannelijke samenwoners met een partner in deze leeftijdscategorie. Ik vergelijk 2,495 samenwoners met gezamenlijke kinderen en 3,070 samenwoners zonder gezamenlijke kinderen in negen Europese landen. Uit de resultaten blijkt dat de samenwoonrelatie tegenwoordig een heel gangbare context is waarin een kinderwens ontstaat en soms ook gerealiseerd wordt. Maar ook worden er verschillen in de sterkte van de kinderwens gevonden tussen verschillende typen samenwoners. Vooral zij die samenwonen als een voorbereiding op het huwelijk zien en zij die zich conformeren aan het idee dat je hoort te trouwen, ook al zijn ze daar zelf minder van overtuigd, hebben een sterke kinderwens. De kinderwens is het zwakst onder samenwoners die samenwonen als alternatief voor het huwelijk beschouwen of samenwonen eigenlijk een vanzelfsprekendheid vinden. Deze verschillen tussen typen samenwoners worden zowel gevonden onder samenwoners zonder kinderen als samenwoners met kinderen. Ook worden deze verschillen tussen typen samenwoners zowel in West- als in Oost-Europa gevonden.

In hoofdstuk 4 vergelijk ik hoe 36,407 gehuwde en 5,049 samenwonende paren in zes Europese landen hun gezamenlijke financiën beheren. Ik ga na waarom gehuwden vaker een gezamenlijk financieel beheer hebben en samenwoners hun inkomens vaker apart houden. In alle bestudeerde landen is gezamenlijke beheer van het geld ('alles op één hoop') verreweg de meest voorkomende manier voor paren om met hun inkomens om te gaan. Verschillen in het geldmanagement tussen gehuwde en ongehuwde relaties zijn echter kleiner in Oost- dan in West- Europa. Verschillen tussen gehuwde en ongehuwde paren in hun financieel beheer kunnen maar voor een deel verklaard worden. Ongehuwden zijn onder andere vaker geneigd dan gehuwden om hun geld gescheiden te houden omdat hun relatie relatief kort

bestaat, er nog geen jonge kinderen in het huishouden zijn en men minder zeker is over de levensvatbaarheid van de relatie.

Terwijl ik mij in hoofdstuk 3 en 4 richtte op landenverschillen, focus ik in hoofdstuk 5 op verschillen binnen één nationale context, maar wel één met een historisch interessante dimensie. Ik ga na in hoeverre de betekenis en duurzaamheid van samenwoonrelaties verschilt tussen het voormalige West- en het voormalige Oost-Duitsland. Ik gebruik daartoe longitudinale data uit de *Pairfam* en *Demodiff* survey van 1,258 samenwoners in Oost- en West-Duitsland. Uit de analyses blijkt dat West-Duitse samenwoners vaker op het huwelijk gericht zijn en Oost-Duitsers hun relatie vaker als een langdurige alternatief voor het huwelijk zien. Samenwoners die erg op het huwelijk gericht zijn, blijken een veel grotere kans te hebben om te gaan trouwen, en een veel kleinere kans om uit elkaar te gaan dan alle andere type samenwoners. Dit betekent dat de manier waarop samenwoners naar hun huidige relatie kijken iets vertelt over hoe het met hun relatie in de toekomst verder gaat. Verder blijkt dat samenwoners die niet van plan zijn om binnenkort te trouwen maar wel positief tegenover het huwelijk staan, een grotere kans hebben om te gaan trouwen dan samenwoners die het huwelijk niet belangrijk vinden. De laatste groep heeft ook de grootste kans om uit elkaar te gaan. Het verband tussen de types samenwoonrelatie en relatie transities is vergelijkbaar in Oost- en West-Duitsland.

Beleidsimplicaties

De groeiende populariteit van ongehuwd samenwonen heeft een levendig debat gestimuleerd over de manier waarop de samenleving met samenwonen zou moeten worden omgegaan. Het debat wordt gedomineerd door het idee dat hoe meer samenwoners er zijn en hoe langer deze relaties duren, hoe groter de behoefte om mensen in deze relatievorm wettelijk te beschermen. In de afgelopen decennia hebben steeds meer nationale regeringen wetswijzingen ingevoerd waardoor samenwoners hun samenwoonrelatie kunnen laten registreren. Hierdoor wordt de samenwoonrelatie in juridisch opzicht voor een belangrijk deel gelijkgesteld aan het huwelijk. Dit is met name relevant voor samenwoners die naar meer legale bescherming streven, bijvoorbeeld omdat zij een kind krijgen of een huis willen kopen. Uit de resultaten van mijn proefschrift blijkt dat een significant deel van de samenwoners dit belangrijk vindt. De bevinding dat er in Oost-Europese landen zoveel samenwoners zijn die niet echt positief over het huwelijk denken, maar wel van plan zijn om te gaan trouwen, lijkt erop te duiden dat er in deze landen behoefte bestaat aan het institutionaliseren van de relatie, maar dat de alternatieven voor het huwelijk te beperkt zijn. Als het in meer Oost-Europese landen mogelijk zou zijn om een samenwoonrelatie de laten registreren zou het aandeel

“conformisten” waarschijnlijk kleiner worden. Mijn resultaten laten echter ook zien dat een behoorlijk deel van de samenwoners voor deze levensvorm kiest, juist omdat zich (nog) niet te sterk aan hun partner willen binden, waarbij ze dus het tekort aan legale bescherming maar op de koop toenemen. Toch geldt ook in dat geval dat enige vorm van legale bescherming nuttig zou zijn, alleen al vanwege het feit dat samenwonen soms langer duurt dan gepland, en partners veel gezamenlijke banden hebben ontwikkeld, die bij uit elkaar gaan op een zo pijnloos mogelijke manier ontward zouden moeten kunnen worden.

Aanbevelingen voor toekomstig onderzoek

In dit onderzoek is een typologie van samenwoners ontwikkeld, en is nagegaan in hoeverre verschillende typen samenwoners verschillen in hun intenties en gedragingen. De meeste analyses op dat punt zijn echter gebaseerd op cross-sectionele data. Er zijn longitudinale data nodig om meer inzicht te krijgen in de vraag in hoeverre verschillende typen samenwoners zich inderdaad anders gedragen. Dit type onderzoek zou het mogelijk maken om hardere uitspraken te doen over causaliteit dan met cross-sectionale data mogelijk is. Het plan om een kind te krijgen, bijvoorbeeld, zou het gevolg van een bepaalde visie op de samenwoonrelatie kunnen zijn, maar het zou ook kunnen zijn dat gezinsvormingsintenties de visie op de samenwoonrelatie beïnvloeden. Inmiddels zijn er voor vijf landen longitudinale GGS data beschikbaar. In de toekomst zal het daarom mogelijk zijn om deze causale verbanden meer direct te onderzoeken.

Een tweede aanbeveling voor toekomstig onderzoek is om een paarperspectief te hanteren bij de bestudering van samenwoonrelaties. De samenwoonpartners kunnen onderling verschillen in hun visie op de relatie en op de toekomst daarvan. Toekomstig onderzoek zou na kunnen gaan welke implicaties onenigheid tussen partners over de betekenis van hun samenwoonrelatie heeft voor hun individuele evaluatie van de relatie en hoe dat de relatie verder beïnvloedt.

Dit onderzoek is uniek doordat de betekenis van ongehuwd samenwonen in een groot aantal Europese landen kon worden onderzocht. Een nadeel is echter, dat vooral landen in Zuid-Europa, en in mindere mate ook Noord-Europa in het onderzoek ontbreken. Recente en vergelijkbare data voor Zuid-Europese en meer Noord-Europese landen zou het mogelijk maken om het verband tussen sociale, culturele en economische context en individueel gedrag met hiervoor geschikte methoden (multilevel analysis) te onderzoeken.

Tenslotte geldt, dat de typologie die ik in dit proefschrift ontwikkel een “momentopname” is, die laat zien hoe samenwoners op een bepaalde moment naar hun samenwoonrelatie kijken. Om een volledig idee te krijgen wat samenwonen betekent, zou toekomstig onderzoek zich ook moeten richten op de vraag hoe die evaluatie van de samenwoonrelatie zich in de loop van de levensloop ontwikkeld (Seltzer, 2004). Zoals Kiernan (2001) het formuleerde: ‘samenwonen –zelfs meer dan het huwelijk– moet als een proces worden begrepen en niet als een gebeurtenis’. Longitudinale data van samenwoners omtrent de betekenis die ze aan hun relatie hechten, zou het mogelijk maken om te onderzoeken hoe de betekenis van samenwonen in de loop van een relatie veranderd. Dit type longitudinaal onderzoek wint ook aan relevantie vanwege het feit dat samenwoonrelaties tegenwoordig steeds langduriger worden.